

А. М. Нұрахметова, қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі
(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.)

Жасөспірімдер арасындағы қылмыс және оның құқықтық негізі

Аннотация. Мақалада автор жасөспірімдер арасындағы қылмыстардың есірткі заттарды және психотроптық заттарды заңсыз айналымымен байланысты қылмыс жасауға жағдай туғызатын себептер мен шарттарын көрсетеді.

Түйін сөздер: психикалық үдетуші заттар, уытқұмарлық, апиын, морфин, кодеин, героин, норфин, метадон, промедол, ПО жүргізетін жедел іс-шаралары, қылмыстық жауаптылық, есірткі заттар.

Бір анығы, нашакорлық — бұл есірткілік препараттарды тұтыну процесінде дамитын ауыр да емделуі қиын дерт. Оның басты белгісі жағымды психикалық жағдай эйфория немесе нақты ахуалды өзгеріспен қабылдауды тудыратын қандай да болмасын химиялық затқа құнығу болып табылады. Мамандардың айтуына қарағанда, бір рет есірткіге еліткен жанды нашакор деп санауға әбден болады. Қазіргі күні бұл қоғамның күн тәртібінде тұрған күрмеуі қалың күрделі мәселенің біріне айналып отыр. Өйткені оны қолданушылардың басым бөлігі еліміздің келешегін құрайтын жасөспірімдер.

Еліміздегі белең алған есірткілік заттарды жіктесек, алдымен апиын алкалоидтарын (морфин, кодеин), жасанды (синтетикалық) опиоидтар (героин, норфин, метадон, промедол) айтар едік. Содан кейінгі орында кейбір психикалық үдетуші заттар (кокаин және оның өнімдері, фенамин, первитин, эфедрон және басқа амфетамин) тұр. Үшінші кезекте барып уытқұмарлық заттарды (хош иісті (ароматикалық) көмірсутектері бар әртүрлі еріткіштер, лактар, желімдер; тыныштандырғыш (седативтік) немесе ұйқы келтіретін әсері бар медициналық препараттар седуксен, реланиум, радедорм, тазепам, фенобарбиталды жатқызамыз. Әйтсе де бұлар адам ағзасына бірдей әсер етіп бұзатын есірткілер. Бірін жақсы бірін жаман дей алмаймыз десек те, қазір қылышынан қан тамып тұрғаны — синтетикалық есірткілер. Адамның психикалық жағдайына тікелей әсер ететін өсімдіктік және синтетикалық түп негіздегі химиялық қосындылардың бәрі психикалық белсенді заттар деп аталады. Оларды шектен тыс немесе шамадан көп қолдануға құнығуға олардың жағымды немесе өзгеше психикалық күй тудыратындары итермелейді. Қазіргі жастарға керегі де сол. Өз өмірінің қиындықтарын әдейілеп сезбеу үшін, бір сәтке ұмыту үшін өзгеше психологиялық күй кешкісі келіп тұрады. Қиындық атаулының бәрі ұмытылып, ол белгілі бір ләззатқа айналады. Рахаттың дәмін сезеді. Соңғы кездегі әсіресе Украинадан таралып жатқан синтетикалық есірткілер, спайстар есірткілік заттарға бақылау жасау бойынша комитеттің арнайы нормативтік актілерімен ол есірткілік зат деп танылды. Бұл секілді психикалық белсенді заттар адам денсаулығы мен қоғам үшін аса қауіпті болып қана қоймайды, сонымен бірге экономикалық шығындар туғызуда. Сондықтан есірткі — медициналық қана емес, сонымен қатар құқықтық ұғым. Ескертерлік жайт, қайсыбір дәрілік препараттар, алкоголь және никотин, сондай-ақ хош иісті (ароматты) көмірсутектері бар кейбір заттар, заңдылық бойынша есірткілік топқа жатпай және эмоционалдық оңды психикалық жағдайға жету үшін тұтынылатын заттар уытқұмарлық бұйымдар деп аталады. Бірақ бұлар да заң жүзінде өзінің бағасын алуы қажет деп білеміз. Жастар арасындағы

синтетикалық есірткілердің қауіпті тұстарының бірі — бұл абстиненттік синдромға түсу. Бұл абстиненттік синдром есірткіге немесе уытты затқа дене тәуелділігі болғанда препараттарды қабылдауды бірден шұғыл тоқтатқан жағдайда пайда болады. Оны жеңілдету немесе толық жою тек есірткіні, я болмаса қажетті уытты затты енгізу арқылы арнайы ем жүргізу жолымен жүзеге асырылады. Басқаша айтқанда, есірткіге тәуелділіктен құтылу оңай шаруа еместігі.

Статистикалық мәліметтерге жүгінсек, бүгінгі күні Қазақстанда 39 мыңнан астам нашақор тіркелген екен. Бұл — наркодиспансерлерге келіп өз еркімен тіркелгендердің ресми көрсеткіші. Қазақстан Республикасы ІІМ Есірткі бизнесімен күрес жөніндегі комитеті бойынша, бұл көрсеткіш жыл санап азайып келетінін айтады. Алайда, бұл мәліметтерді жоққа шығаратын айғақтар молынан асып жығылады. Бір ғана мысал. Елімізде синтетикалық наркотиктер психотроптық және есірткілер тізімінде көрсетілмеуі себепті кең таралған. Жаңа синтетикалық наркотиктер, мысалы, спайс, әртүрлі миксылар мен тұздар, қазір Қазақстандағы психотроптық және наркотикалық заттар тізіміне енгізілмеген. Демек, заңмен тыйым салынбаған. Сондықтан ол жасөспірімдерге қол жетімді. Бағасы тым арзан, оларды мектептер мен клубтарда сатып алу оң-оңай. Жаңа синтетикалық есірткілер марихуанадан күшті болуы себепті өте қауіпті. Оның әсері өте сұмдық: алдымен шат-шадыман, шаттық болып басталып, кейін торығу мен өз-өзіне қол жұмсауға дейін жетелейді, қоғам алдында тұрған қомақты мәселені көпшілік алдына көлденең тартады [1]. Дәрігерлердің айтуынша, синтетикалық есірткілер героин мен марихуана сияқты тест-жолақпен анықталмайды екен. Тәуелділік белгілері бойынша ол шизофренияға ұқсайтындықтан, синтетикалық есірткі пайдаланғандарды наркология емес психиатрия айқындайды. Сондықтан бұл саладағы көптеген мамандардың пікірімен санаса келіп, синтетикалық есірткілерді тыйым салынған есірткілер тізіміне енгізілуі тиіс деп білеміз. Көптеген елдерде бұл құқықтық тұрғыдан реттелген де секілді. Өйткені әлемнің бірқатар елдерінде синтетикалық есірткілер арнаулы тізімге енген. Алысқа бармай-ақ, көрші Ресейдің өзі «спайс», «дизайнерлік қоспа» деген синтетикалық есірткілерді жастардан барынша ада қылуда.

Статистикалық деректерге қарағанда, синтетикалық есірткіге тәуелді болатындардың басым көпшілігін 14-21 жас аралығындағы жасөспірімдер құрайды. Сонымен қоса, олардың қатары күн санап артып келеді. Ал, оларды таратушыларға қарсы тұруға жалғыз ғана ішкі істер қызметкерлерінің қауқары төмен. Оның үстіне, елімізде синтетикалық есірткілерді сатуға, пайдалануға тыйым салынбаған, яғни оған тосқауыл қоюдың заңдық тетігі болмай тұр. Сондықтан да, спайс, әртүрлі миксылар мен тұздарды Қазақстанға әкелуге ғана емес, оны пайдалануға да тыйым салу керек. Сонан соң, заң жүзінде оларды таратушыларға қылмыстық жаза қолданылуы қажет. Олай болмаған жағдайда, есірткі пайдаланушылар мен есірткіге қатысты қылмыс саны азаймасы анық.

Қазақстанда 15 жылдан астам уақыттан бері есірткіге қарсы үкіметтік бағдарламалар іске асырылуда. Қазақстан нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы күрес бойынша жалпы дүниежүзілік жүйеге қосылды, ұлттық заңнама халықаралық стандарттарға сәйкестендірілді. Қазақстан барлық есірткіге қарсы жобаларға қатысады, халықаралық операцияларды ұйымдастыру үшін құқықтық құралдары құрылды, трансұлттық қылмыстық топтар әрекетінің жолы кесілді және транзит арналары жойылды, шекараларда нығайту жұмыстары үздіксіз жүргізіліп жатыр [2].

Соңғы 5 жылда еліміздің оңтүстік шекаралары техникалық жағынан нығайтылды. Шекаралық бекеттер инженерлік жабдықтармен және бақылаудың жаңа техникалық жүйелерімен жарақталды. Кедендік бекеттер, инспекциялық-қарау кешендерімен қиылысатын шекараларда бақылауды қамтамасыз ететін жылжымалы сканерлермен қамсыздандырылды. Сондай-ақ, Орталық Азия елдеріне есірткінің тасымалдануын жедел анықтау және жолын кесу мақсатында жыл сайын Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымы форматында «Канал» есірткіге қарсы операция жүргізіледі. Бұл шараға ұйымға мүше мемлекеттердің барлық құзырлы органдары қатысады. Өткен жылы операцияның кезекті кезеңі «Канал-Долина» Қазақстанда өтіп, оған Армения, Беларусь, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан елдерінің өкілдері қатысты. Қадағалаушылар ретінде Ауғанстан, Иран елдері және халықаралық ұйымдар — Ортаазиялық аймақтық ақпараттық үйлестіру орталығы (ЦАРИКЦ), Интерпол, Қылмыстық кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл жасасу бойынша Еуразия тобы, ТМД-ның шекара қызметтері, комитеттері қатысты. Теңіз жолымен есірткі заттарын тасымалдау өршіп тұрғандықтан да еліміздің Каспий жағалауында қарулы ведомстволар, арнайы бөліністер және күш құрылымдарының қатысуымен кең көлемді «Рубеж», «Канал» операциялары ұдайы өткізіледі. Елімізде есірткі тасымалдаудың қылмыстық сызбалары мен бағыттарын ашуға мүмкіндік беретін Тәжікстан, Қырғызстан және Ресей әріптестерімен бірлескен жедел әзірлемелер жүйелі түрде өткізіледі. Міне, осындай оңтайлы шаралар оң нәтижесін беріп отыр. Басқа мемлекеттермен салыстырғанда біздің мемлекет нашақорлықпен қарқынды күрес жүргізіп, бірлескен шараларды қолға алған. Ауғаныстаннан апиындардың тасымалдану арналарын жабуды ерекше бақылауда ұстауда. Өйткені, басты қауіп елімізге Ауғаныстан мемлекетінен төніп тұр. Ол жақтан елімізде көптеп кіргізілетін апиындардың тигізер салдары ауыр деседі. Елімізде марихуана және гашиш есірткілері шикізат базасының болуы есірткі ахуалын қиындатып отырған бірден-бір фактор. Жабайы өсетін қара сора өсімінің алаңы Шу алқабында 140 мың гектарды құрайды. Жыл сайын мамыр және қазан айларында алқап аумағында полицейлер кең көлемді «Көкнәр» операциясын өткізіп келеді. Сондай-ақ, 2014 жылы Қылмыстық кодекске, «Есірткі туралы» Заңына синтетикалық есірткілердің аналогтарының айналымы үшін қылмыстық жауапкершілік енгізілген. Ал синтетикалық есірткілерді сатып алудың бірден бір көзі — Интернет, төлем түрі «электронды әмияндар», көбіне пошта арқылы тасымалданады. Бұдан шығар жол қайсы? Қандай құқықтық механизмдер керек?

Біздің пікірімізше, біріншіден, ішкі істер органдарының салалық арнаулы бөлімдері Инвестициялар және даму министрлігімен бірлесе отырып, есірткі таралатын интернет-ресурстарды пайдалануды шектеу және жабу заң жобасы қаралуы қажет. Екіншіден, жекелеген азаматтарды есірткіге тестілеу бойынша 2018 жылы тиісті заң жобасын қабылдау жоспарланып отырғаны белгілі. Осы бағыттағы жұмыстарды жандандыра түсу ләзім. Үшіншіден, ІІМ Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігімен бірлесіп нашақорлықпен «Жедел жәрдем» арқылы бекеттерге келіп түскен адамдардың бірыңғай республикалық тізбесінің жасалғаны жөн. Төртіншіден, синтетикалық есірткіге бейім тұратындардың көп бөлігі — жастар дедік. Синтетикалық есірткілердің зардабына ұшыраған жастардың бұл тараптардағы заңсыз әрекеттері ҚР Қылмыстық кодексінің кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы туралы сөз болатын 6-бөлімінде егжей-тегжейлі қарастырылған (80-бап: Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы; 95-бап: Психиатриялық стационарда мәжбүрлеп емдеу; 96-бап: Медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын ұзарту, өзгерту және тоқтату). Жалпы Қазақстан Республикасының жаңа

қылмыстық кодексінде бұған түгелдей тарау берілуі тегіннен-тегін емес (11-тарау: «Халық денсаулығына және имандылыққа қарсы құқық бұзушылықтар»). Бұл мәселелер Қылмыстық кодексте 296-303-бапқа дейін қамтылған. Бұл баптарға соңғы кезде барынша етек алған синтетикалық есірткілерді ескере отырып, өзгертулер мен толықтырулар енгізілсе құба-құп болар еді. Бесіншіден, алқа билердің қатысуымен өтетін сот отырыстарында қандай дәрежедегі қылмыстық істер қаралуы керек деген өзекті сұрақ әлі де қуатын жойған жоқ. Бұл отандық сот жүйесіндегі жаңа институт болғандықтан, кезінде үлкен ғалымдарымыз бен практиктер ортадан ойып үлкен резонанс тудыратын кісі өліміне апарып соққан ауыр қылмыстарды қарастыратын қылмыстық істерге ден қойған еді. Енді, міне, Елбасымыздың «5 институционалды реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам» — Ұлт жоспарының 21-қадамында: «Алқа билер соты қолданылатын салаларды кеңейту. Заңды түрде алқа билер соты міндетті түрде қатыстырылатын қылмыстық істердің категорияларын анықтау қажет» деп көрсетілген. Айыпталушының тілегіне қарай бір судья және он алқа бидің қатысуымен сот қарайтын қылмыстардың тізімі толықты. Соның бірі біз қарастырып отырған тақырыпқа дөп келетіндей. Есірткі заттарды заңсыз сатып, тарату үшін жасөспірімдерді, жастарды қылмыстық әрекетке тартатыны белгілі, сол арқылы бұл қылмыстың түрі өрісін кеңейтеді. Міне, осы жайт Ұлт жоспарында «Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту» секілді 132-баптың 5-бөлігі ескерілген. Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық топтың қылмыстық әрекетіне тартуға байланысты іс-әрекеттер — белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Алтыншыдан, есірткі төңірегіндегі қылмыстар көбіне кәмелетке толмағандардың арасында өршіп тұр. Сондықтан алқа билерді кәмелетке толмағандардың ісін қарайтын ювенальдық соттарға енгізу керектігін де толғағы жеткен мәселе деп білеміз.

РЕЗЮМЕ

В статье описываются способы борьбы с незаконным оборотом наркотических и психотропных веществ, являющихся причиной преступлений среди подростков.

RESUME

In the article the methods of fight are described against the illegal turn of narcotic and psychotropic substances, being reason of crimes among teenagers.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Көмекбаев Қ. Нашақорлықпен күрес қарқынды жүруде // <http://alashainasy.kz/>
- 2 . Мырзахмет Ж. Халықаралық нашақорлыққа қарсы күрес күніне орай. <http://alashainasy.kz/>